УДК 159.922.72
Інтелектуальний розвиток дитини.

О. С. Шукалова

Розвиток пізнавального інтересу в структурі пізнавальної мотивації молодшого школяра

На думку багатьох учених, активізація пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання можлива лише за умови стимуляції й зміцнення пізнавального інтересу, що забезпечить становлення дитини як суб'єкта різних видів діяльності. Саме тому низка досліджень розглядає пізнавальний інтерес як провідну мотиваційну тенденцію, що є необхідним і важливим компонентом структури навчальної діяльності [2; 3; 4; 5; 6; 7; 10; 11; 12; 18; і ін.].

Мета статті – розкрити засоби розвитку пізнавального інтересу як провідного компоненту в структурі пізнавальної мотивації молодшого школяра.

У шкільній психологічній практиці необхідно враховувати процеси, які породжують потреби та рівні пізнавального інтересу, що вирізняють психологи [1; 9; 14; 15]. А саме, три типи змін, через які виникають потреби (за Тихомировим):

1) зміни, через які в організмі виникає нестача чого-небудь;

2) зміни, викликані типом взаємодії суб'єкта з об'єктом, які потребують формування нових типів активності;

3) зміни у типі діяльності, що призводять до неможливості її виконання вже сформованими способами й викликають необхідність пошуку нових способів виконання діяльності. Пізнавальна потреба виникає в результаті розбіжності між метою досягнення, і пізнавальною метою, яка опосередковує її досягнення та виступає як невідоме [9]. Вищезазначені процеси обумовлюють зміну рівня сформованості пізнавального інтересу [1].

Перший рівень оптимально характеризує реалізований віковий потенціал розвитку пізнавального інтересу в структурі загальних здібностей до навчання. У дітей проявляється гостра зацікавленість у пізнавальній діяльності, яскравий позитивні емоції у зв'язку із процесом і результатом інтелектуальної діяльності, зосередженість і захопленість нею.

При розв’язанні завдання дитина діє впевнено, невимушено, активно застосовує наявні знання, простежується схильність до конструктивних, цілеспрямованих рішень. У ході заняття дитина зосереджена, захоплена діяльністю, відволікається дуже рідко, або зовсім не відволікається, при виникненні ситуації складнощів активність дитини немов підсилюється. Вона проявляє яскраво виражене прагнення до самостійного пошуку розв'язання завдань, відмовляючись від пропонованої допомоги дорослих.

Другий рівень характеризує якісно більше низький розвиток досліджуваної сфери: пізнавальний інтерес серед окремих компонентів загальної здібності до навчання не відрізняється стабільністю й стійкістю вияву. Активність дитини потребує деякого зовнішнього спонукання, підтримки уваги на об'єкті, про який вона думає.

У дитини виявляється інтерес до завдання, прагнення до досягнення результату. Позитивне емоційне ставлення до пропонованого заняття зберігається на протязі всієї діяльності. Дитина отримує задоволення від успішної й правильно виконаної роботи, але не виявляє бажання продовжити діяльність після закінчення встановленого часу.

У дитини є прагнення до розумового навантаження, до досягнення об'єктивного результату, але рівень самостійності у виконанні завдання є трохи нижчим, ніж на попередньому рівні: активність іноді вимагає спонукання ззовні, допомоги дорослих у спрямуванні думок. Заохочення або досягнення успіху на проміжних етапах діяльності сприяють підвищенню активності дитини.

Мета, зміст і принципи виконання завдання зрозумілі дитині й приймаються нею. Рівень знань і навчальних умінь дитини достатній для розв'язання завдання, однак, при здійсненні діяльності, вона не звертає увагу на окремі деталі змісту завдання, тому допускає помилки та не намагається виправити їх самостійно.

Третій рівень показує більш значне відставання дитини від вікового потенціалу розвитку пізнавального інтересу. Спостерігається зацікавленість у майбутній діяльності, у змісті й формі заняття, яке запропонували. У процесі діяльності фіксується в цілому спокійний, рівний емоційний стан, реакції

позитивної й негативної модальності не виражені.

У дитини є прагнення до пошуку розв'язання й готовність до розумового напруження, однак прагнучи отримати позитивний результат, вона не може втримати у свідомості зміст завдання у повному обсязі, тому дії дитини не відрізняються необхідною й достатньою конструктивністю (переважають практичні проби, перебір варіантів). Активність вимагає постійної стимуляції, рух думки дитини майже повністю спрямовується експериментатором, тому що випробуваний нездатен до самостійного пошуку розв'язання.

Четвертий рівень. Зацікавленість виникає у дитини лише на початковому етапі виконання завдання. Вона нейтрально відноситься до завдання, його змісту та отримання результату.

Поставлена мета певним чином організує активність дитини - вона намагається виконувати дії, що відповідають змісту завдання, але перебіг цього процесу свідчить про відсутність конкретизації й підпорядкування окремим елементам інструкції. Тому, дії непродуктивні.

Допомога, яка надається ззовні, лише на певний час активізує дитину, але вона не дуже прагне одержати правильний результат.

П'ятий рівень. Розв’язання пізнавального завдання на цьому рівні не є діючим мотивом, що організовує діяльність дитини. Активність спрямована не на зміст завдання, а на формальну реалізацію власної програми дій. У дитини відсутній пізнавальний інтерес та абсолютно не сформована здатність до об'єктивної оцінки власних результатів.

У процесі констатуючого дослідження рівня прояву змістовних характеристик інтересу молодших школярів, за допомогою методик О.К.Дусавицького «Вибір задачі - способу» та «Мимовільне запам’ятовування» було виявлено, що більшість дітей обрали прості арифметичні дії (59,13 %), розважальний інтерес проявляється у 56,52 % дітей, а справжній пізнавальний інтерес виявляється у меншості молодших школярів (12,18 %), що свідчить про формальне ставлення молодших школярів до навчання. Це доводить актуальність проблеми нашого дослідження.

Зупинимося коротко на характеристиці змісту реалізації зазначеної мети у серії завдань:

- формування відношення до пізнання, як до цінності;

- розвиток пріоритету інтересу до змісту процесу навчальної діяльності, а не до її форми;

- формування інтересу до такого типу задач, як «задача-спосіб».

При реалізації цієї групи завдань ми виходили з теоретичних положень:

а) щодо психолого-педагогічних аспектів процесу розв’язання проблемних ситуацій;

б) щодо особливостей завдань, які спрямовані на роботу зі змістом навчального матеріалу.

а) До розв'язання проблемних ситуацій входять такі більш приватні компоненти навчальної діяльності, як аналіз конфлікту, що лежить в основі певної проблемної ситуації, аналіз її умов і пропонованих нею вимог, переформулювання проблеми, окреслення вихідних припущень, актуалізація потрібних знань, формулювання й обґрунтування гіпотез, перевірка їх шляхом застосування вже наявних знань або тих, які тільки що отримали, формулювання знову набутих знань і використання їх у нових умовах, аналіз помилок і, нарешті, використання результатів, отриманих при розв'язанні даної проблеми як ефективний засіб подальшої навчальної діяльності [13].

б) Серед завдань, які спрямовані на активізацію інтересу до змісту, а не до форми навчального матеріалу відносимо такі [16, с.61]:

Завдання, спрямовані на виявлення в учнів тих знань з певного предмету області, які не повідомлялися школярам під час навчання. Головним змістом використання таких завдань є виявлення, наскільки навчання спонукало учнів до самостійної роботи з конкретного предмету, тобто, наскільки були зачеплені у навчанні бажання й інтереси учнів, мотиваційна сфера особистості.

Завдання, також призначені для встановлення розуміння учнями вихідних відносин у певній галузі, але тут учням вже пропонуються завдання інших типів, не схожі на ті, які використовувалися у процесі навчання. Школярі повинні

самостійно зробити висновок щодо загальних способів розв'язання завдань, спираючись на розуміння закономірностей відносин у певній галузі.

У процесі виконання поставлених завдань проводилось ряд розвивальних занять. Охарактеризуємо стисло деякі з них.

1. Колективне обговорення переваг «задачі-способу» порівняно з іншими типами задач. В якості матеріалу для цього обговорення застосовувався зміст методик О.К.Дусавицького [1] та М.Ф.Морозова [8] для діагностики пізнавального інтересу. Ключовою думкою цих методик є вибір для розв’язання одного з трьох типів задач:

- елементарна задача, спрямована на виконання однієї дії;

- задача розважаючого типу, що також спрямована на виконання елементарної дії, але умова задачі містить нову, цікаву інформацію нематематичного характеру;

- «задача-спосіб», що вміщує новий спосіб, який може бути корисним при розв’язанні схожих задач.

Дітям пропонувалося аргументувати корисність вибору кожного з типів задач. При колективному обговоренні результатів порівняльного аналізу діти приходять до висновку про більшу цінність задач третього типу.

2. У колективній бесіді дітям пропонується змалювати учня, якому цікаво пізнавати щось нове про навколишній світ та учня, байдужого до цього («Знайко» та «Незнайко»). Діти розповідають про учнів цих двох абстрактних типів, намагаючись мимовільно додати першому типу більше позитивних характеристик порівняно з другим.

У тому випадку, коли діти пригадують відоме оповідання М.М.Носова «Незнайко у сонячному місті», обговорення переходить до аналізу того, чи дійсно хлопчик Незнайко у цьому оповіданні нічого не знає? В яких випадках йому посміхалася вдача: коли він щось знав, чи коли не знав? Дітям пропонується пригадати, як поради Знайко подекуди допомагали Незнайко. Дітям також пропонується визначитись, за що деяким з них не подобається Знайко? Через те, що він знає більше за інших, або через якісь інші якості, які можуть бути властиві

дітям незалежно від того, скільки вони знають?

До початку бесіди і після неї дітей розпитують, кому з них подобається Знайко? Після колективного обговорення кількість уподобальників хлопчика Знайко зростає.

Окрім того, після обговорення дітям пропонується гра «Зміни казку на краще», в якій вони отримують можливість надати більше позитивних рис Знайко, а також дати ряд порад Незнайко, щоб він на майбутнє міг уникнути проблем та негараздів. Також дітям пропонується вигадати нового героя - Пізнайко, який буде альтернативним між Незнайко та Знайко. Діти повинні зрозуміти, якщо вони чогось не знають, не треба мовчати та соромитися, а треба запитати у вчителя, у батьків, або прочитати у книжці. Окрім того, процес пізнання нескінченний і будь-яке знання можна доповнювати. Також треба поважати тих, хто чимось цікавиться та підтримувати їх інтерес до пізнання. Школа для того і існує, щоб пізнавати щось нове.

Після цього дітям задають провокуючі запитання, що змушують надавати пріоритет життєвій позиції Знайко. Наприклад: Кого більше поважають? Хто швидше виконує домашні завдання? Хто краще читає? Хто може допомогти товаришеві? Хто знає правильні відповіді на запитання у вікторині? До запитань додаються альтернативи: Знайко, Незнайко, Пізнайко.

3. Перед заняттям кожна дитина отримує конверт з надписом «Чарівна скринька» та маленькі аркуші паперу. У колективній бесіді психолог запитує дітей, чим вони сьогодні займалися, що нового вони пізнали, що з ними трапилося сьогодні та пропонує написати все це на окремих маленьких аркушах. Потім психолог пропонує відкласти окремо найважливіші події сьогодення, які допоможуть дітям у далекому майбутньому (через декілька років). Після цього дітям пропонується зробити висновок та покласти у «Чарівну скриньку» лише важливий та корисний досвід, отриманий сьогодні.

Розглянемо результати контрольного дослідження рівня змістовних характеристик інтересу у молодших школярів, яке проводилося за методиками О.К.Дусавицького. За методикою «Вибір задачі - способу» після проведення

розвивальної програми, було виявлено збільшення кількості молодших школярів з проявом пізнавального інтересу на 14,78% (розрізнення є статистично значимим на рівні $\rho \leq 0{,}007$). За методикою «Мимовільне запам'ятовування» також було виявлено збільшення кількості молодших школярів з проявом пізнавального інтересу на 8,69 % (розрізнення статистично значимо на рівні $\rho \leq 0{,}037$).

Ці зміни свідчать про зменшення формального ставлення школярів до виконання навчальних завдань, про розвиток пізнавального інтересу як провідного компоненту в структурі пізнавальної мотивації молодшого школяра та підтверджують дієвість розвиваючих занять. Оптимальним є проведення запропонованих занять у комплексі розробленої нами розвивальної програми для молодших школярів [17].

Список літератури

1. Баранова Э. А. Диагностика познавательного интереса у младших школьников и дошкольников / Баранова Э. А. – СПб. : Речь, 2005. – 128 с.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. / Выготский Л. С. – М., 1984. – Т. 4. – 432 с.
3. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / Давыдов В. В. – М., 1986. – 239 с.
4. Ительсон Л. Б. Лекции по современным проблемам психологии обучения / Ительсон Л. Б. – Владимир, 1972. – 264 с.
5. Кабанова-Меллер Е. И. Учебная деятельность и развивающее обучение / Кабанова-Меллер Е. И. – М., 1981. – 96 с.
6. Леонтьев А. Н. Психологические вопросы сознательного учения / Леонтьев А. Н. // Психологические труды: в 2 т. – М., 1988. – Т. 1. – С. 303–324.
7. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности / Лернер И. Я. – М., 1980. – 96 с.
8. Морозов М. Ф. Возникновение и развитие интересов младших школьников / М. Ф. Морозов // Известия АПН РСФСР. – М., 1955. – Вып. 73. – С. 15–54.

9. Психологические исследования интеллектуальной деятельности / [под ред. О. К. Тихомирова]. – М.: Московский университет, 1979. – 232 с.
10. Репкин В. В. Формирование учебной деятельности в младшем школьном возрасте / В. В. Репкин // Вестник Харьковского университета. Сер. Психология. – Вып. 11. – 1978. – № 171. – С. 40–49.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / Рубинштейн С. Л. – М., 1989. – Т. 2. – 329 с.
12. Скаткин М. Н. Совершенствование процесса обучения / Скаткин М. Н. – М., 1971. – 206 с.
13. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний / Талызина Н. Ф. – М. : МГУ, 1984. – 344 с.
14. Тихомиров О. К. Психология мышления : учебное пособие / Тихомиров О. К. – М. : МГУ, 1984. – 272 с.
15. Тихомиров О. К. Структура мыслительной деятельности человека / Тихомиров О. К. – М. : МГУ, 1969. – 304 с.
16. Формирование учебной деятельности школьников / [под ред. В. В.Давыдова, И. Ломпшера, А. К. Марковой]. – М. : Педагогика, 1982. – 216 с.
17. Хомуленко Т.Б. Стиль сімейного виховання як чинник розвитку пізнавального інтересу молодших школярів. / Т. Б. Хомуленко, О. С. Шукалова. – Харків: ХНПУ, 2011. – 206 с.
18. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Эльконин Д. Б. – М., 1989. – 554 с.

Развитие познавательного интереса в структуре познавательной мотивации младшего школьника

Аннотация.

Эта статья направлена на рассмотрение средств развития познавательного интереса как ведущего компонента в структуре познавательной мотивации младшего школьника. Стимуляция и упрочнение познавательного интереса обеспечивает становление ребенка как субъекта разных видов деятельности.

Познавательный интерес – это ведущая мотивационная тенденция и необходимый компонент структуры учебной деятельности младших школьников.

Ключевые слова: младший школьный возраст, познавательный интерес, познавательная мотивация, учебная деятельность.

Розвиток пізнавального інтересу в структурі пізнавальної мотивації молодшого школяра

Анотація

Ця стаття спрямована на розгляд засобів розвитку пізнавального інтересу як провідного компоненту в структурі пізнавальної мотивації молодшого школяра. Стимуляція й зміцнення пізнавального інтересу забезпечує становлення дитини як суб'єкта різних видів діяльності. Пізнавальний інтерес – це провідна мотиваційна тенденція та необхідний компонент структури навчальної діяльності молодших школярів.

Ключові слова: молодший шкільний вік, пізнавальний інтерес, пізнавальна мотивація, навчальна діяльність.

The process of development of cognitive interest is in the structure of cognitive motivation of junior schoolboy

Annotation.

This article is directed for consideration of facilities on the process of development of cognitive interest as leading component in the structure of cognitive motivation of junior schoolboy. Stimulation and work-hardening of cognitive interest provides becoming of child as an object of different types of activity. Cognitive interest is an anchorwoman motivational tendency and necessary component of structure of educational activity of junior schoolboys.

Keywords: junior, cognitive interest, cognitive motivation, educational activity.